

Hans Henrik Appel

Hans Henrik Appel er dr. phil. i historie fra 1999 på afhandlingen „Tinget, magten og æren. Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet“. Han har været seniorforsker ved Tøjhusmuseet, uddannelsesleder i Organisationen Danske Museer og museumsinspektør ved Mosede Fort, Danmark 1914–18. Siden 2014 associate researcher ved Sports and Leisure History Research Team, Manchester Metropolitan University. Skriver bloggen footballandmaterialculture om britiske fodboldstadions.

Keywords: dødskultur, kremering, askespredning, fodbold, fankultur.

DE EVIGE FODBOLDBANER

Askespredning, mindehaver og transformationen af britisk fodbold siden 1990

Med udgangspunkt i tesen om, at den vestlige dødskultur er ved at ændre sig fra „den forbudte død“ til „den spektakulære død“, kortlægger artiklen etableringen af mindehaver med askespredning og urnenedsættelser ved engelske fodboldstadions fra 1990'erne til i dag. Den nye minde- og sørgekultur i fodbold sættes i relation til transformationen af britisk fodbold siden 1990 med en dramatisk kommerialisering og ombygning af eller udflytning fra gamle stadions på den ene side, og en ny tilhængeraktivisme og behov for at understrege autenticitet på den anden side. Artiklen konkluderer, at kommerialisering og tilhængeraktivisme hver især fremmer modsatrettede elementer i „den spektakulære død“, men også i enkelte tilfælde kan forene dem.

I et vindblæst hjørne af parkeringspladsen bag den engelske fodboldklub West Bromwich Albions (WBA) stadion, The Hawthorns, ligger en lille mindehave. Her kan „Baggies“, klubbens tilhængere, få nedsat urner med aske fra afdøde

Den individualistiske mindehave. West Bromwich Albion, The Hawthorns, grundlagt 2002 og udvidet 2010. Foto: Hans Henrik Appel.

slægtninge – eller asken kan blive strøet ud. Haven er fyldt med genstande, der binder afdøde og fodboldklub sammen. Mindeplader, fodboldformede urner, havenisser i WBA dragter, engle, klubkrus med afdødes navn, kranse som fodboldstøvler, øl, WBA-tørklæder og trøjer. I dele af haven ligger mindesten og havenisser spredt mellem hinanden, i andre er der lavet små sirlige indhegninger – i sten, træ eller jerngitter.¹

Det kan måske umiddelbart være svært at forstå, hvorfor en vindblæst parkeringsplads skulle være et eftertragtet sidste hvilested. The Hawthorns er det højest beliggende fodboldstadion i England, og den megen blæst er ifølge klubben forklaringen på, at der nogle gange samler sig blade og affald i haven.² Men det er det tætteste, man kan komme på stadion, klubbens hjem siden år 1900. „In Loving Memory of Mervyn Golden, A Dear Friend and Dedicated West Bromwich Albion Supporter. Here shall you rest and continue to watch their matches and bring them some luck“.

Det er ikke kun dedikerede tilhængere, der har haft deres gang på stadion igennem hele livet, der er at finde her. En lille indhegning er fyldt med lyserøde perler, dukker og hjerter: „Our Little Baggie Girl Tiffany“. Og to søskende Taylor og Mia, dødfødte med 14 måneders mellemrum, har et stort fælles gravsted. Her er havenisserne suppleret med adskillige tøjdyr og en WBA trøje med Taylors

1 Artiklen bygger bl.a. på fotografier og noter fra et igangværende projekt med besøg på samtlige engelske og skotske ligastadions, samt samtaler og korrespondance med personer tilknyttet klubberne.

2 Birmingham Post 21. juli 2005 <http://www.birminghampost.co.uk/news/local-news/disgust-at-albions-memorial-garden-3994178> (Besøgt 11/06 2017).

navn på ryggen. For forældrene har det været mere meningsfuldt at vælge fodboldklubben frem for en kirkegård. „The Baggie is Dead, Long Live the Baggie. Amen.“

Her er teenagere, forældre, bedsteforældre og oldeforældre. De fleste er mænd, men her er også kvinder. Og ægtepar. Under en fodboldstøvle i sten med en lille gråspurv hviler Stan og Joyce „Together Always“. Udover at lave klublogoer og -tørklæder tilbyder de lokale blomsterforretninger også blomsteropsatser med ordene „DAD“ eller „SON“ i blå/hvide bogstaver. Den blå farve er dog spraymalet på hvide blomster, da ingen blomster rammer den rigtige blå.³

Fænomenet med mindehaver ved engelske fodboldstadions opstod i 1990'erne. Det er derfor nærliggende at se det i sammenhæng med en tilsyneladende ny dødkultur, der siden slutningen af det 20. århundrede gradvis har givet døden en mere synlig placering i vestlig kultur. En synliggørelse, der bryder med den tabuisering og fortrængning af døden, som i den franske historiker Philippe Ariès' stort anlagte inddeling af dødens kulturhistorie i fire hovedfaser karakteriserer det 20. århundrede. Ariès' taler om „den forbudte død“, hvor døden og døende i stigende grad udsondres, institutionaliseres og håndteres af den medicinske videnskab; hvor levetiden forlænges, og døden bliver et nederlag; og hvor begravelser hyppigt finder sted i stilhed, og børn skånes for at besøge dødslejer og begravelser.⁴

Den danske sociolog Michael Hviid Jacobsen har betegnet den nye dødkultur, som er vokset frem i de seneste årtier, „den spektakulære død“. Det spektakulære ligger i flere forhold. For det første er døden netop blevet „a spectacle“, noget vi iagttager. Døden er blevet en repræsentation, vi er tilskuere til på afstand. Den overeksponeres i medierne, både i nyhederne og underholdning/kultur – samt på digitale mindesider. Der har parallelt hermed udviklet sig en kommerciel industri omkring døden, i takt med at den er ved at blive genritualiseret, og der er kommet en ny åbenhed og debat om den medicinske/institutionelle håndtering af døden.⁵ Tilsvarende har kunsthistorikeren Anne-Louise Sommer i en historisk undersøgelse af udviklingen af storbykirkegårde peget på et nyligt skred i kirkegårdenes sorgkultur. Familiegravsteder er stort set forsvundet og anonyme fællesgrave er i tilbagegang. I stedet trænger det intime rum sig ind, særligt ved indretningen af børnegravsteder men også det, Sommer betegner som „valgslægtskaber“.⁶

Det er umiddelbart nærliggende at se fremkomsten af mindehaver ved fodboldstadions som et udtryk for denne nye døds- og sorgkultur. Henvisninger til en ny dødkultur bringer os imidlertid ikke nærmere en forståelse af denne, men

---

3 Se f.eks. http://www.rosesfloristsonline.com/flowers/Dad_Tribute_West_Bromwich_Albion_colours.aspx (Besøgt 11/06 2017).

4 Ariès 1986.

5 Jacobsen 2009, 2016 og 2017.

6 Sommer 2003 s. 269 og 2009 s. 184.

undersøgelser af konkrete fænomener som mindehaverne vil forhåbentlig kunne bidrage dertil.

Denne artikel udspringer af en kortlægning af de fysiske ændringer af engelske fodboldstadions fra ca. 1990 frem til i dag. En kortlægning, der på den ene side vil belyse den kulturelle transformation af engelsk fodbold i de forudgående 25 år, og på den anden side vil vise, hvorvidt og hvordan denne transformation kommer til udtryk i de enkelte stadions materialitet. Etableringen af mindehaver er en af de konkrete materielle nyskabelser, der er dukket op i denne periode. Haverne er dog ret forskellige i deres form og til dels også i deres funktion. Frem for at generalisere fænomenet har jeg analyseret de enkelte havers materialitet og har derefter kontaktet de enkelte klubber med spørgsmål om overvejelser, diskussioner og processer bag havernes tilblivelse og brug. Ikke alle klubber har svaret. Det skyldes i nogle tilfælde, at man ikke har kunnet finde personer i klubben med viden om det; i andre tilfælde tilsyneladende en modvilje mod omtale af fænomenet. Til gengæld har mange af de klubkapellaner, der til daglig forestår askespredning og urnenedsættelser, været beredvillige.

I det følgende vil jeg først give et overblik over, hvordan askespredning på britiske fodboldbaner i de seneste 25 år gradvist er blevet afløst af oprettelse af mindehaver ved stadions. Dernæst vil jeg placere denne indhegning og stedfastelse af askespredningen som en del af en gennemgribende ombygning af britiske fodboldstadions fysiske udtryk og form i kølvandet på en dramatisk kommercialisering af sporten siden 1990. Herefter vil jeg vise, hvordan denne udvikling er forbundet med en helt ny historiebrug og erindringskultur inden for sporten, og endelig hvordan erindringskultur og mindehaver indgår i etableringen af nye forestillede tilhængerfællesskaber og en skærpet kamp for at fremstå autentisk.

Fra askespredning til mindehave

Kremering blev langsomt mere og mere udbredt i løbet af 1900-tallet. I Storbritannien var det britiske selskab for kremering begyndt på ligbrændinger i 1885, men det var et relativt sjældent fænomen, indtil 1. verdenskrig medførte et ændret syn på døden og den døde krop. Det var dog først i 1930'erne, at antallet af kremeringer nåede over 1% af britiske dødsfald, og nogenlunde samtidig begyndte aviserne i deres mindeord at nævne spredning af aske på både fodbold-, golf-, cricket- og væddeløbsbaner.⁷

Under 2. verdenskrig blev spørgsmålet om askespredning debatteret på et kirkeligt konvent i Canterbury. En præst harcelerede over, at askespredning var med til at sentimentalisere døden; en anden fremhævede, at askespredning kun burde

---

7 Douglas 2005 s. 137f.

ske i indviede mindehaver; mens en tredje præst kunne berette om et grelt eksempel, hvor en mand havde bedt om at få sin aske spredt i sin kartoffelmark.⁸ Trods uenigheder om hvor forkastelige disse ting var, endte konventet med at konkludere, at spørgsmålet om kremering ikke havde væsentlig teologisk betydning.⁹

I 1955 afholdt de britiske kremeringsmyndigheder en kongres, hvor der atter lød kritiske røster om det omsiggribende fænomen med at lade sin aske sprede på fodbold- og golfbaner. Aske burde ikke spredes på fodboldbaner – men spredes i mindehaver på kirkegårde, helst forbundet med en kirkelig ceremoni, lød det fra præster til stede på kongressen.¹⁰ Kongressen fandt sted netop som andelen af kremeringer for alvor strøg i vejret. Fra 17,8% i 1951 til 50% i 1967, en vækst, der fortsatte indtil den i 1980'erne nåede over 70%.¹¹ Samtidig faldt andelen af urnenedsættelser og askespredning på kirkegårde.

De spredte avisomtaler af askespredning på sportsbaner angår primært personer med en særlig tilknytning til klubberne, dvs. træner, spiller eller ansat. Der dukker også enkelte omtaler af tilhængere op, men meget tyder på, at det først for alvor blev et udbredt fænomen blandt tilhængere omkring 1990. Men så gik det også stærkt. Fænomenet tog til i en sådan grad, at det engelske fodboldforbund i 1993 udsendte retningslinjer for håndteringen af askespredning. Man advarede imod, at store koncentrationer ville dræbe græsset; man rådede til at rive asken for at sikre en jævn spredning; og man opfordrede til at sprede den imod vinden.¹²

Nogenlunde samtidig – i 1991 – oprettede baptistpræst og fodboldkapellan i Watford, John Boyers, på opfordring af sin biskop et netværk af fodboldkapellanner, SCORE. Året efter blev John Boyers ansat som kapellan i Manchester United, og med den mest succesrige klub i England indirekte bag netværket, vandt det hurtigt udbredelse.¹³

John Boyers har beskrevet askespredningens udvikling siden 1990 således: „In the last 25-30 years, the idea of scattering/burying ashes at a football club began to grow in popularity. This is due to many factors. More people felt less importance should be attached to interment in traditional burial grounds; football became an important element in many lives; clubs began to do more ‘scatterings’ and the words spread so more requests were made. The snowball began to roll and as it did it picked up more snow!!“¹⁴

Hvor hurtigt snebolden rullede, kan man få et billede af i Graham Sharpe's bog „The Final Whistle“ fra 2001. Han henvendte sig til samtlige britiske klubber for

---

8 Newcastle Journal and North Mail, 15. October 1943 s. 3.

9 Douglas 2005, s. 139.

10 The Yorkshire Post and Leeds Mercury, 22. September 1955 s. 5.

11 Douglas 2005, s. 140f.

12 Bradford 2005, s. 17.

13 Boyers 2016, s. 25-27.

14 Email fra John Boyers til forfatteren 3. juni 2017.

1994: Millwall	2002: West Bromwich	2009: Sheffield Utd.	2014: Chesterfield
o.1995: Crystal Palace	2004: Manchester C	2011: Newcastle	2014: Stoke
1996: Sheffield Wed.	2004: Everton	2011: Reading	2015: Colchester
1999: Charlton	2005: Arsenal	2012: Exeter	2015: Hearts
1999: Northampton	2005: Leicester	2012: Brighton	2017: Shrewsbury
2001: West Ham	2005: Swansea	2012: Cardiff	2017: Burnley
2001: Blackburn	2006: Coventry	2012: Doncaster	

Tabel 1

at høre om deres praksis i forhold til askespredning, og i bogen kan man læse de 82 svar, han fik. Et par små klubber uden for ligasystemet havde endnu ikke haft nogen henvendelser, men de store klubber som Arsenal, Everton og Manchester United havde mere end en askespredning om ugen. Oplysningen om, at der fandt ca. 70 askespredninger sted om året hos Manchester United, blev givet „entirely off the record“, og informanten tilføjede i al fortrolighed „we keep it quiet – or it could get out of hand“. ¹⁵ Enkelte storklubber som Glasgowklubberne Celtic og Rangers havde i 2001 indstillet askespredningerne på grund af den store efterspørgsel. Andre klubber havde indstillet askespredning, fordi de enten var flyttet til et nyt stadion eller var i færd med at flytte; og endelig svarede fire klubber, at de nu havde en mindehave til formålet.

Netop klubkapellanerne spillede en afgørende rolle i indførelsen af fodboldmindehaver. Den allerførste have blev grundlagt i 1994 ved Londonklubben Millwalls nye stadion „the New Den“ på initiativ af klubkapellan Owen Beament. ¹⁶ Han havde diskuteret ideen med nogle af de andre fodboldkapellaner, bl.a. efter at han til en fodboldkamp havde kunnet konstatere, at den aske, han en uge tidligere havde spredt i midtercirklen, stadig var påfaldende synlig. Det havde virket upassende. Da klubben flyttede til et nyt stadion, gik han derfor til klubbens sekretær og foreslog anlæggelsen af en mindehave uden for stadion til formålet – og sekretæren havde straks været med på ideen.

En kortlægning af samtlige ligaklubbens stadions med efterfølgende datering af de forekomne mindehavers oprettelsestidspunkt viser, at der i hvert fald ved indgangen til 2001 kun var oprettet fem mindehaver – hvoraf de tre var naboer i Sydøstlondon. Dette antal er siden vokset til 27 i 2017. Se tabel 1.

Haverne er meget forskellige. Et par af dem har fra start været „lukkede“. Dvs. at det er jord fra et forladt stadion, hvor tilhængere havde fået deres aske spredt, der er blevet indrammet til ære for de efterladte. Et par af haverne er blevet lukket for tilgang, fordi de er blevet fyldt op med urner. Og enkelte er egentlig kun tænkt som mindesmærker til ophængning af mindeplader, men den indbyggede have-

15 Sharpe 2001, s. 1.

16 Email fra Owen Beament til forfatteren 16. maj 2017.

del bliver nogle gange uformelt brugt til askespredning. Hovedparten fungerer dog som aktive haver, hvor man kan få nedsat urner og/eller spredt aske.

Den forskellige praksis giver sig til dels udtryk i forskellig form. Nogle af haverne tillader ikke mindeplader eller andre personlige markeringer; andre tilbyder standardiserede mindeplader; og enkelte giver mulighed for de efterladte til frit at sætte deres præg på haven – med West Bromwich Albions have som den mest spektakulære. I det følgende vil jeg betegne disse tre former for haver som henholdsvis „anonyme askepladser“, „mindesmærkehaver“ og „individualistiske haver“, selvom der i praksis er haver, der blander f.eks. mindemærkesektioner med enten askepladser eller individualistiske afsnit.

Ligesom antallet af mindehaver er vokset siden 2001, er der sket en markant vækst i antallet af klubber, der slet ikke giver tilhængerne mulighed for at blive stedt til hvile ved stadion. Hjemmesiden „scattering-ashes.co.uk“ har siden 2010 bragt en jævnlige opdateret oversigt over mulighederne hos de ca. 30 førende klubber, og af den fremgår det, at det aktuelt kun er knap en fjerdedel af klubberne, der tilbyder askespredning eller -nedgravning på stadion.¹⁷ Og de fleste af disse har flyttet praksis fra selve banen til kanten rundt om. Et eksempel på en sådan tilpasset askespredning kan man finde hos London-klubben Queens Park Rangers. Her kan man gennem klubkapellanen bestille en mindeceremoni for op til 20 personer på de hverdage, hvor der ikke bliver spillet kamp på stadion. Selskabet bliver modtaget af præsten, der fører dem ned i omklædningsrummet og videre gennem spillertunnelen ud til selve banen. De bliver ført ned til det ene mål, hvor præsten har stillet en lille bakke frem til asken. Det er kun tilladt at have en kaffekopfuld aske med. Præsten tilskynder selskabet til at mindes afdøde og hans forhold til QPR, og efter et par bønner afsluttes ceremonien med et øjeblik stilhed. Når sæsonen slutter i maj, bliver græstæppet taget op for at lægge et nyt og frisk til næste sæson – og så bliver al asken, der er samlet i løbet af sæsonen, spredt ud nedeunder.¹⁸

At det kun er tilladt at medbringe en kaffekopfuld aske, er ikke usædvanligt. Men der er kirkesamfund, der fastholder, at asken skal holdes samlet, ligesom der er nogen, der fastholder, at askespredning kun bør ske på indviet jord.¹⁹ Spørgsmålet er så, om en mindehave ved et fodboldstadion kan betragtes som indviet jord. I et interview med den nuværende præsident for fodboldkapellanerne, Rev. Matt Baker fra Charlton Athletic, betegnede han det som „en strid om ord“ og fortalte, at da haven i Charlton blev indviet, kom biskoppen og bad en bøn. Fra

---

17 <https://www.scattering-ashes.co.uk/help-advice/law/football-clubs/> (Besøgt 11/06 2017).

18 <https://www.scattering-ashes.co.uk/places/queens-park-rangers-ashes-policy/> (Besøgt 11/06 2017).

19 Email fra John Boyers til forfatteren 3. juni 2017.

en juridisk vinkel vil man nok anfægte, at haven har fået en anden status ved det; men for brugerne betyder det noget.²⁰

Dertil kommer, at de allerede stedfundne askespredninger er med til at give haver såvel som fodboldbaner en særlig status. Det er næppe tilfældigt, at fem af de seks klubber, der grundlagde mindehaver i årene mellem 2004 og 2006, lige var flyttet til et nyt stadion. At forlade et stadion, hvor klubbens tilhængere havde fået deres aske spredt i forvisning om, at den ville være der for evigt, var et så voldsomt brud på relationen mellem klub og tilhængere, at det måtte adresseres direkte på en eller anden måde. Navnlig hvis klubben af hensyn til det nye stadions ofte delvist syntetiske græstæppe stoppede praksis med askespredning på banen.

Da Hull City i 2002 flyttede fra Boothferry Park til KC stadion, afskrællede klubben det øverste lag af banen, hvor asken var spredt, og flyttede det med til det nye stadion. Og her tilbyder klubben stadig tilhængerne at få asken spredt.²¹ Også Swansea City afholdt en mindehøjtidelighed for pårørende, da man i 2005 flyttede jorden med aske fra the Vetch Field til et nyt stadion.²²

Hos Manchester City valgte man ved flytningen fra sit gamle stadion Maine Road i 2003 at invitere alle, der havde pårørendes aske spredt på banen, til at tage et græstørv fra banen med hjem til deres egen have. Knap et år efter indflytningen på City of Manchester Stadium indrettede en gruppe frivillige med klubbens billegelse en mindehave uden for stadion med bl.a. en mosaik fra Maine Road og to hjørnesteen fra det hotel, hvor klubbens tilhængere i 1894 havde stiftet Manchester City som efterfølger for den fallerede klub Ardwick A.F.C.. Haven skulle altså forankre klubbens tidligere historie på det nye stadion.²³

Hos Arsenal, hvor man oprettede en database over hundredvis af tilhængere, der havde fået deres aske spredt på det gamle stadion, Highbury, indstillede man askespredningen, da beslutningen om at flytte til et nyt stadion blev taget. Ret unikt blev den gamle hovedtribune på Highbury ikke revet ned efter flytningen i 2006 men ombygget til lejligheder, og selve banen på det gamle stadion er nu omdannet til en rekreativ have for lejlighedernes beboere. Under ombygningen opbevarede man jorden, hvor asken var spredt, i en midlertidig have, og bagefter etablerede man en lille mindehave med denne jord inde i den rekreative have.

---

20 Telefoninterview med Matt Baker 19. maj 2017.

21 Email fra John Boyers til forfatteren. <https://www.scattering-ashes.co.uk/places/hull-city-fc-policy-kc-stadium/> (Besøgt 11/06 2017).

22 <http://www.walesonline.co.uk/news/wales-news/dont-scatter-ashes-snowdon-2359993> (Besøgt 11/06 2017). Mens klubben i sit svar til „scattering-ashes.co.uk“ betoner, at man ikke kan få sin aske spredt på selve stadion, kan man på Liberty stadions „event-side“ læse, at det kan arrangeres, hvis man er tilhænger. http://www.liberty-stadium.com/events_venue_wakes.php (Besøgt 11/06 2017).

23 Email til forfatteren fra Manchester Citys direktør for ejendomsudvikling, Pete Bradshaw 18. juni 2017.

Familier til afdøde kan få tilladelse til at besøge mindehaven, der dog ikke har nogen mindesten.²⁴

Da West Ham United i sommeren 2016 flyttede fra sit stadion Boleyn Ground udsendte klubbens bestyrelse en udtalelse, hvor den understregede, at der ikke i den siddende bestyrelses tid var spredt aske på banen eller nedgravet urner. Man havde gjort alt for at lokalisere og evt. opgrave urner under banen ved nedrivningen, men udover at urnerne var blevet naturligt nedbrudt, havde grundlæggende banearbejder i 1998 og 2002 samt følgende årlige afskrælninger af græstæppet gjort det umuligt at bjerge hele urner. Derudover havde klubben sikret sig, at en lille mindehave uden for stadion ville blive bevaret – og klubben havde desuden holdt en stor mindehøjtidelighed for de afdøde inden udflytningen.²⁵

Asken fra afdøde tilhængere har været med til at etablere et stærkt bånd mellem klub, stadion og tilhængere. Og klubberne er bevidste om, at det er svært at bryde. I kølvandet på en stadionbrand i Bradford, som kostede 56 tilhængere livet i 1985, blev det hensigtsmæssige i at bygge et nyt moderne stadion et andet sted kort nævnt, men hurtigt glemt. Branden skabte nye bånd til stedet. Martin Fletcher, der som 12-årig mistede sin far, lillebror, bedstefar og onkel i branden, beretter, at både onklens og bedstefaderens forkullede lig blev efterfølgende kremeret og spredt på banen foran den nedbrændte tribune.²⁶

Bevidstheden om, at det måske en dag vil være hensigtsmæssigt at flytte fra stadion, kan have været medvirkende til, at klubber begyndte at stoppe praksis med askespredning og -nedgravning. Da man i Cardiff City kom frem til, at man ville blive nødt til at bygge et helt nyt stadion ved siden af det gamle, gik man over til at nedsætte aske i cylindre, der kunne tages op og flyttes med til det nye stadion, hvis familien måtte ønske det.²⁷

I hvert fald har flytningen fra et gammelt stadion til et nyt i de fleste tilfælde aktualiseret spørgsmålet om askespredning og dermed mere eller mindre indirekte ført til anlæggelsen af mange af mindehaverne. Det er derfor værd at se nærmere på denne udflytning.

Transformationen af britisk fodbold i 1990'erne og det nye stadion

I januar 1990 indgav Lord Justice Taylor en undersøgelsesrapport til den britiske indenrigsminister om en katastrofe, der havde udspillet sig på Hillsborough sta-

---

24 Sharpe 2001 s.8 og email fra Arsenal's Stadium Manager Mark Pearce til forfatteren.

25 <https://www.whufc.com/news/articles/2016/july/01-july/west-ham-united-statement> (Besøgt 11/06 2017).

26 Fletcher 2015 s. 94.

27 http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/wales/south_east/7619133.stm (Besøgt 11/06 2017).

dion i Sheffield d. 15. april 1989.²⁸ 96 Liverpool-tilhængere var blevet mast ihjel, da politiet havde valgt at lette presset på indgangsportene til stadion ved at åbne for indgang gennem udgangsporte. Denne katastrofe kom fire år efter, at engelsk fodbold var blevet ramt af to tilsvarende katastrofer. I maj 1985 var 56 Bradford City tilhængere døde ved en eksplosionsbrand på en gammel trætribune, og samme måned var 39 fodboldtilhængere blevet mast ihjel til Europa Cup-finalen mellem Liverpool og Juventus på Heysel stadion i Belgien.

Stadionkatastroferne indtraf efter at britisk fodbold i de forudgående 15-20 år havde været præget af en stigende hooliganisme. I kølvandet på Hillsborough betegnede *The Sunday Times* fodbold som „a slum sport, played in slum stadiums and increasingly watched by slum people“.²⁹ På baggrund af Taylors rapport forbød Thatchers regering ståpladser på stadions i de bedste rækker af britisk fodbold.³⁰

Erstatningen af ståpladser med siddepladser var en bombe under fodboldens økonomi. På den ene side blev tilskuerkapaciteten på stadions og dermed også indtægtsgrundlaget drastisk reduceret. På den anden side krævede indførelsen af siddepladser store investeringer. På kort sigt skulle der opsættes plastiksæder, men på lidt længere sigt krævede det helt nye tribuner.

De økonomiske udfordringer medførte en markant kommercialisering af fodbolden. Hidtil havde salg af billetter været hovedindtægtskilden. Men selv højere billetpriser kunne som regel kun delvist kompensere for dalende tilskuerkapacitet. Fodbolden måtte skaffe sig helt nye indtægter gennem sponsorater, merchandising og salg af tv-rettigheder. Der var brug for et større og bredere kundegrundlag end de lokale, trofaste tilhængere.

To år efter Taylor-rapporten udskilte de 22 højest placerede engelske fodboldklubber sig fra resten af *The Football League* og dannede deres egen liga, *Premier League*, der kunne forhandle TV-penge og sponsorater hjem til deres medlemmer. Omvæltningerne siden har været enorme. Pengene strømmer ind til topklubberne, der alle enten har bygget nye moderne stadions eller totalt har ombygget deres gamle. Klubberne er blevet forretninger, der tænker i sponsorering, global markedsføring og merchandising. For at kunne fungere i denne nye økonomi, hvor klubberne og fodboldforbundene skal tiltrække de helt store investeringer, arbejder fodbolden massivt på at lancere sig som familiesport.

Denne fundamentale omstilling af fodbolden finder sit klare og fysiske udtryk på de britiske fodboldstadions. En tredjedel af topklubberne i England har i løbet af de forgangne 25 år forladt deres gamle stadion og bygget et nyt. Resten har stort set alle ombygget deres stadion – for de store klubbers vedkommende oftest to-

---

28 <http://hillsborough.independent.gov.uk/report/index.html> (Besøgt 11/06 2017).

29 Russell 2006 s. 12.

30 King 2001 analyserer den efterfølgende udvikling i engelsk fodbold, bl.a. ved at bruge Gramscis begreb om hegemonikrise.

talt. Og trods ombygningerne er stadig flere klubber ved at planlægge en flytning. Udviklingen har altså rokket ved stadions rolle som fast holdepunkt i tilværelsen, hvor forfædre har ladet deres aske sprede.³¹

Hvad enten det er nybygget eller ombygget, adskiller det moderne fodboldstadion sig markant fra det traditionelle. Ifølge sociologen Anthony King kan udviklingen sammenfattes i tre fysiske elementer: plastiksædet, den svævende tagkonstruktion og den gennemsigtige glasfacade.³² Plastiksædet er det centrale omdrejningspunkt for kontrol af masserne på det nye stadion. I stedet for at lukke tusindvis af mennesker ind gennem tælleapparater på store tribuner, hvor de bevæger sig frit, skal alle nu opgive navn og adresse ved køb af en billet til et fast nummereret plastiksæde, der er under kameraovervågning. Det beskyttende tag er sammen med sædet et middel til at tiltrække familiepublikummet. Det er dette publikum, der er nøglen til succes i moderne fritidsindustri. Det er stort, det er købestærkt – og det tiltrækker sponsorer. Samtidig symboliserer de store moderne ståltagkonstruktioner overgangen fra fabriksagtig, funktionel stadionarkitektur til en himmelstræbende, kapitalstærk, international kunstarkitektur. De nye glasfacader på stadions skal tilsvarende gennem gensidige spejlinger udviske og ophæve skellet mellem de menige tilhængere uden for stadion og sponsorer m.fl., der sidder inden for i logerne og bliver bispist inden kampene.

King's tre symbolske stadionelementer kan suppleres med en række andre nye elementer. Det gælder de mange VIP-boxe, der bliver indbygget på stadion. Man kan købe sig til forskellige grader af særbehandling. Man kan få sin egen box med udsigt over banen sæsonen igennem, eller man kan købe sig ind til et større middagsselskab for en enkelt kamp. Udover at boxene giver en god indtjening, er de med til at højne fodboldens sociale status og tiltrække forretningsfolk og sponsorer.

Selv på de billige pladser har stadion ændret sig. Rummene under tribunerne gøres større og mere indbydende. De er vigtige for mersalg i form af mad- og drikkevarer før og under kampene. Toiletforholdene har også ændret sig markant. På de gamle ståtribuner var det ofte umuligt at mase sig ud til et toilet, så de fleste af det overvejende mandlige publikum urinerede på tribunen, hvor de stod. For at tiltrække et familiepublikum er toiletfaciliteterne blevet væsentligt forøget og forbedret – og navnlig er der kommet flere dametoiletter. Da Wolverhampton åbnede en ny state-of-the-art-tribune i 2012, indeholdt den ovenikøbet et puslerum. Andre forsøg på at åbne stadion for nye publikumsgrupper er et multi-bederum hos Blackburn, og Aston Villas forsøg med alkohol-fri halal servering i et afgrænset tribuneafsnit.³³

---

31 Inglis 1996 er grundhåndbogen om engelske stadions. Se også Allan 2010.

32 King 2010, s. 21.

33 Coombs 2012, s. 215.

Selve banens græstæppe har også været igennem en grundlæggende forandring i overgangen fra det traditionelle til det moderne stadion. I løbet af vinteren blev græstæpperne tidligere ødelagt. Vand, sne, frost, manglende sollys og masser af fodbold. Ofte spillede man fodbold i mudder til anklerne. Fra midten af 1990'erne blev arbejdet med underlag, græsblandinger tilsat kunstgræs, dræning og opvarmning imidlertid systematiseret og suppleret med store lyskanoner. Baneplejje blev en videnskab, hvor alt blev indrettet på at sikre et sirligt græstæppe. Og hvis græstæppet ikke levede op til den nye standard, blev det lagt om. I nogle klubber er det blevet fast procedure, at græstæppet ved sæsonafslutningen skrælles af, og et nyt rulles ud over.³⁴

De nye krav til grønsværen karambolerede med den stadigt stigende efterspørgsel på at få aske spredt på banerne. Tottenham, der i Sharpes undersøgelse fra 2001 forklarede sit stop med mængden af henvendelser, svarede i scattering-ashes.co.uk's undersøgelse fra 2010, at stoppet skete af hensyn til baneplejjen. Der opstår en ødelæggende kemisk forbindelse mellem aske, gødning og den moderne blanding af kunst- og naturgræs, som flere og flere klubber anvender for at sikre, at græstæppet er perfekt. Tilsvarende henviste Bradford og Bristol City til, at asken bevirkede, at græsset blev svitset af.³⁵ Da Manchester City flyttede fra sit gamle stadion til et nyt i 2003, var det også hensyn til den nyanlagte bane iblandt kunstgræs, der førte til et stop for askespredning på banen.³⁶

Udover at ønsket om et fint græstæppe var uforeneligt med den øgede efterspørgsel på askespredning, rejste den moderne baneplejje også et etisk problem. Når det øverste lag regelmæssigt bliver skrællet af for at lægge et nyt, bliver de afdøde aske også fjernet. Et forhold, der i hvert fald har tilskyndet til at gå fra askespredning til aske- eller urnenedgravning. Ulempen ved at gå fra askespredning til nedgravning er, at et område ifølge engelsk lov får status af offentlig begravelsesplads ved nedgravning af mere end én urne. Og i så fald får andre krav på også at få deres urne nedsat der – så længe der er plads.³⁷

I den gennemgribende nye omstrukturering af stadion i adskilte rum fremstår udflytningen af askespredning og urnenedgravning fra selve banen til en særligt afgrænset plads uden for stadion umiddelbart som en logisk udvikling.

---

34 <https://www.theguardian.com/football/the-agony-and-the-ecstasy/2016/jul/08/football-ground-staff-grass-euro-2016-premier-league> (Besøgt 11/06 2017).

35 <https://www.scattering-ashes.co.uk/help-advice/law/football-clubs/> (Besøgt 11/06 2017).

36 Email til forfatteren fra Pete Bradshaw 17. juni 2017.

37 Påpeget af John Boyers i email til forfatteren og Matt Baker i telefoninterview.

Historiebrug

Parallelt med kommercialiseringen af fodbolden har de fleste klubber søgt at opdyrke deres historie. Den er et vigtigt element i det brand, der skal sælges til potentielle nye tilskuergupper og sponsorer. På stadion kommer denne historiebrug til udtryk allerede i navngivningen. Tribuner, lounges og barer opkaldes efter triumfer eller koryfæer. Men brugen af historie i navngivningen konkurrerer med muligheden for at sælge navnene til sponsorer.

Hovedparten af de nybyggede stadions er opkaldt efter sponsorer, mens det til gengæld stort ikke sker på de „gamle“ stadions. Det er en logisk følge af, at det gamle stadionnavn i sig selv vil have en stærk branding-værdi, mens et nyt navn ikke har det. På samme måde er navnlig de største klubber mest tilbøjelige til at opkalde tribuner efter deres gamle helte, hvis navne er med til at styrke brandet, mens mindre klubber oftere lader sponsorer overtage navngivningen. Men også hos de mindre klubber er det vigtigt, at historien bliver fastholdt gennem navne, om end det så kun er i barer og lounges inde på stadion.

En meget iøjnefaldende historiebrug, der er vokset frem siden ca. 1990, er opsætningen af statuer uden for stadions. En forskergruppe ved Sheffield Universitet arbejder på at kortlægge og belyse den stadigt voksende bestand af sportsrelaterede statuer i Storbritannien. Hvor der i 1992 kun fandtes tre fodboldrelaterede statuer, blev antallet i løbet af de følgende 20 år 20-doblet. Og udviklingen fortsætter. Chris Stride, John P. Wilson og Ffion Thomas har i en artikel om projektet koblet denne historiebrug sammen med, at klubberne fra at være „selvtilstrækkelige lensdistrikter er blevet verdensomspændende koncerner“.³⁸

For at få et succesfuldt brand skal klubberne både udstråle succes over for potentielle nye kunder og samtidig binde klubben sammen med en nostalgisk fortid for de eksisterende tilhængere. Statuerne skal både fastholde klubbens triumfer, så potentielle nye tilhængere kan overbevises om, at klubben vil byde dem på succesrige oplevelser, og den skal minde klubbens eksisterende tilhængere om forbindelsen til en svunden fortid, hvor spillerne var lokale helte og ikke internationale lejesvende – og hvor fodbolden ikke var blevet skamløst kommercialiseret. Udover at tjene dette formål er statuerne vigtige for at skabe en ny distinkt visuel identitet omkring klubberne i takt med, at de gamle karakteristiske stadions bliver nedrevet. Stride m.fl. citerer en direktør i Charlton for at sige, at alle tv-reportager om klubben nu starter med et billede af en nyopført statue af klublegenden Sam Bartram. Den er blevet klubbens visuelle identitet.³⁹

Spændingen mellem historie og kommercielle strategier viser sig også i nogle af klubbernes museer, hvor man fjerner nedrykninger og pokalfinalenederlag for

---

38 Stride 2013. Projektet offentliggør en database over statuer på <http://www.offbeat.group.shef.ac.uk/statues/> (Besøgt 11/06 2017).

39 Stride 2013, s. 758.

kun at dyrke sejre, helte og områder, hvor man enten var først eller er størst.⁴⁰ Et markant eksempel er nedlæggelsen af Manchester Citys klubmuseum i 2008, efter at klubben var blevet købt af en sheik fra De Forenede Arabiske Emirater. Den erklærede målsætning var at gøre Manchester City til den største klub i England, men i forhold til historisk succes kunne klubben ikke måle sig med naboerne Manchester United, og museet kunne derfor ikke underbygge det brand, man gerne ville skabe. I stedet for museet indrettede klubben en butik til trykning af navne på klubtrøjer.

De første klubmuseer i engelsk fodbold blev oprettet af de to mest succesfulde klubber, Manchester United og Liverpool. Alene det at have et klubmuseum blev tilsyneladende et signal til omverdenen om, at man havde et stærkt, traditionsrigt og succesfuldt brand. En overgang så det derfor ud til, at de fleste andre klubber også ville have et museum som et bevis på deres brands styrke. Men udviklingen er gået i stå. Hvis rækken af vundne trofæer i museet bliver målestokken for et brands styrke, kan de færreste klubber være med helt fremme i konkurrencen.

De fleste klubber har nu opgivet museumsambitionen og koncentrerer sig om de umiddelbart tilgængelige, åbne arealer rundt om stadion. En statue er en engangsinvestering, der ikke ligesom museet kræver driftsmidler, og den når samtidig ud til en langt større målgruppe, da man ikke skal lokke folk inden for eller sælge billetter.

Mindekultur

Den nye historiebrug viser sig også i en ny mindekultur om klubberne. Tidligere havde man kun undtagelsesvist og i begrænset udstrækning gjort noget for at mindes fortiden og afdøde personer inden for fodboldens verden. Hvor 1. verdenskrig ellers medførte en helt ny mindekultur i Storbritannien, gik denne udvikling stort set ubemærket hen inden for fodbolden.⁴¹ Den første større minde-markering i britisk fodbold skete efter, at Manchester Uniteds fly i 1958 styrtede ned i München, og 23 passagerer, heraf otte spillere, blev dræbt. Tusindvis af mennesker stimlede sammen i byens gader, da kisterne med de dræbte kom hjem. Ofrene blev mindet med sørgebånd og to minutters stilhed ved de følgende fodboldkampe, og to år efter ulykken blev der opsat tre mindesmærker ved klubbens stadion. Men disse markeringer førte ikke til et gennembrud for mindekulturen. De førte tværtimod gennem årene til beskyldninger mod klubben for at „brande“ sig på ulykken for at vinde flere sympatisører/tilhængere.⁴²

---

40 Appel 2014.

41 Russell 2006, s. 3.

42 Mellor 2004, s. 38f.

Historikeren Dave Russell mener, at man kan finde det første tegn på en egentlig „erindrings-vending“ i engelsk fodbold tilbage i 1981, da den tidligere Liverpool-manager Bill Shankly døde.⁴³ Tilhængere i stort tal sendte kondolencehilsner til klubben, gik med sørgebind og ændrede ordlyden i en af deres sange til „name the stand after Shankly“. Et år senere opsatte klubben et mindesmærke for ham i form af et par porte uden for stadion – og hans aske blev spredt på banen. Stadionbranden i Bradford i 1985 blev mindet på tilsvarende vis – og som Russell skriver, var denne markering givetvis blevet endnu stærkere, hvis ikke stadion havde været delvist afspærret af hensyn til brandtekniske undersøgelser.

Denne erindringsvending eller spontane sorgkultur⁴⁴ slog igennem med fuld styrke i 1989 ved tragedien på Hillsborough i Sheffield med de 96 dræbte tilhængere. En spontan nedlæggelse af blomster, klubbørklæder og -trøjer, billeder og kort med en sidste hilsen til de døde uden for Liverpools eget stadion, Anfield, blev dubleret ved stedet for ulykken i Sheffield. Over en million valfartende kom forbi. Markeringerne fra Hillsborough, der var blevet næret af massiv TV- og presedækning, fungerede herefter nærmest som en form for drejebog ved markante dødsfald i fodboldens verden; en anvisning på hvordan man kunne og måske også burde give udtryk for sorg i det offentlige rum. Og i takt med udviklingen af digitale og sociale medier er kendskabet til drejebogen blevet allemandseje.

Stadiontragedierne i 1980'erne førte alle til opsætning af mindesmærker for de omkomne tilhængere – og dermed grundlæggelsen af en ny mindekultur rundt om stadions. Hvor stadiontragedier i Bolton i 1946 og i Glasgow i 1971 ikke i samtiden havde givet anledning til opsætning af mindesmærker, blev de nu også markeret i henholdsvis 1992 og 2001. Der er også kommet flere mindesmærker til for ofre fra München, Bradford, Heysel og Sheffield i det seneste årti; og da et malaysisk fly blev skudt ned over Ukraine med to Newcastle tilhængere ombord på vej til kamp i 2014, blev der i løbet af 1½ måned indrettet en mindehave til ære for dem.

I dag kan man tale om en institutionaliseret sørgekultur i engelsk fodbold, og der er nærmest gået inflation i den. Sørgemarkeringer er blevet et hverdagssyn på alle fodboldstadions. Mange klubber har indført deres egen faste mindededag for de tilhængere, tidligere spillere og klubansatte, der er døde i løbet af året. Ofte holdes der et minuts stilhed inden kampe og bæres sørgebind, ikke kun for klubbens egne tidligere spillere og ansatte, men også f.eks. for ofre ved terrorhandlinger o.lign. På nogle stadions køber familier til afdøde plads i de tilskuerhilsner, der – mod betaling – kører henover højtaleranlæg og storskærme inden kampene, og i andre tilfælde organiserer tilhængerne, at der i et bestemt minut i løbet af en kamp skal afholdes klapsalver for en afdød.

---

43 Russell 2006, s. 5.

44 Jacobsen 2005.

Russell kæder denne erindrings-vending sammen med hooliganismen i 1970'erne og navnlig i 1980'erne, kulminerende med Heysel-stadion, Bradford og Hillsborough. Der opstod et akut behov i fodbolden for at demonstrere „anstændighed“ og „respektabelhed“, både hos tilhængere, der ønskede at distancere sig fra hooliganisme, og hos klubberne.⁴⁵ For sidstnævnte gjaldt det om at overbevise både tilhængere og potentielle sponsorer om, at man ikke var blevet reduceret til en gold kommerciel forretning, men at man tog sig sit ansvar for både historie og det omgivende samfund alvorligt. Men vendingen falder også sammen med udviklingen af „den spektakulære død“.

I fodboldens nye mindekultur finder man også „den spektakulære døds“ kommercialisering. Få år efter at Millwall som den første klub havde fået oprettet en mindehave, lod klubben bedemandsforretningen Dean Wilson organisere et tilbud om opsætning af sorte granitplaketter samt begravelseskorteger ind gennem stadion. Wilson håbede i 2001, at han gennem forretningen „Sports Memorials UK“ kunne få konceptet spredt til andre klubber.⁴⁶ Man kan stadig købe sig en sort granitplakette fra Dean Wilson på the Den i Millwall. Prisen er stort set den samme som i 2001 – £130. Til gengæld skal man nu også betale en årlig leje på £50 for, at plaketten skal blive hængende (eller £500 for et 20-årigt lejemål).⁴⁷

Hos Millwall er der ikke nogen forbindelse mellem den kommercielle mindeplade og klubbens mindehave. Det er der til gengæld hos Blackburn. Ved siden af to individualistiske bed, er der også to bed indrettet som mindesmærkehave. Ved det ene står en mur med fire rækker plaketter, skiftevis blå sten og hvide sten, Blackburns farver. Ifølge klubbens hjemmeside kan man gennem bedemandsfirmaet Brent Stevenson Memorials købe sig til at blive det næste navn, der sættes op, for £295 – inklusiv inskription. Ved det andet bed kan man for £495 få asken anbragt i en kremeringssten med inskription. Der er kun 20 sten i bedet, og de fleste af dem er allerede optaget.⁴⁸

Mindeplaketterne er en måde, hvorpå den afdøde tilhænger kan få sit navn indskrevet, om ikke i klubbens historie så dog ved klubbens stadion. Selvom bedemandsforretningens ide om at sælge konceptet til andre klubber tilsyneladende ikke slog an, har de fleste klubber i dag benyttet sig af en variant af ideen. Men i stedet for at fokusere på afdøde tilhængere giver klubben levende tilhængere muligheden for at få deres navn indskrevet i sten enten på stadionmuren eller i belægningen udenfor. Som Birmingham City skriver i deres salgsmateriale, er det en mulighed for at efterlade en „lasting impression“ af sin loyalitet over for klubben. Den vil blive en „everlasting feature of the club“. Stenene præsenteres som den måde, hvorpå en ægte tilhænger kan få sin særlige loyalitet dokumen-

---

45 Russell 2006, s. 12.

46 Sharpe 2001, s. 15.

47 <http://www.millwallcommercial.co.uk/non-matchday-hospitality/> (Besøgt 11/06 2017).

48 <https://www.rovers.co.uk/fans/memorial-services/> (Besøgt 11/06 2017).

teret for evigt. Denne dokumentation kan købes som simpel mursten til £50 eller grå granitsten til £125.⁴⁹

Da Arsenal i 2009 udbød 18.000 navnesten til belægning af en plads foran deres nye stadion, blev de hurtigt udsolgt.⁵⁰ På stenene kan man finde enkelte inskriptioner over afdøde tilhængere, men de fleste er/var tilsyneladende levende. Man kan sikkert finde lokale hardcore tilhængere. Men man kan også finde f.eks. skandinaver, afrikanere og australiere. Paula Cogan har underskrevet sig som den hollandske angriber Robin van Persies største fan. Han valgte i 2012 at skifte til Arsenals rivaler Manchester United. Selvom Paula har fået sit navn indridset i sten, har hun med sit valg af indskrift sået tvivl om sin loyalitet til klubben ved at erklære den til en enkelt spiller. Spillere er flygtige, klubben er evig. Stenene er et kommercielt produkt, der måske nok er mere håndfast end spillertrøjerne, men som ikke i sig selv dokumenterer autenticitet som tilhænger. I hvert fald ikke i samme grad, som dem der har fået deres aske spredt på banen.

Forestillede fællesskaber og autentiske fans

Bestræbelserne på at gøre klubberne til verdensomspændende brands, der skal løfte dem ud over den lokale tilhængerbase, er lykkedes over al forventning. Gennem de digitale medier kan tilhængere verden over nu følge både klub og spillere døgnet rundt, hvor man for 30 år siden kun gennem BBC World Service, sporadiske tv-klip og avisomtaler kunne følge klubbernes resultater på afstand. De fleste steder i verden er det nemmere at følge en eksponeret engelsk storklub end et lokalt hold. Og det er gennem det globale salg af merchandise let at købe sig til en identitet som tilhænger. Internet og merchandise har gjort de store brandklubber til forestillede fællesskaber i Benedict Andersons forstand.

Udviklingen af forestillede klubfællesskaber i kølvandet på kommercialiseringen skaber spændinger på flere niveauer. Set fra mange mindre klubbers vinkel iagttager man udviklingen delvis med misundelse, delvis foragt. De fleste stræber efter at få deres egen forretningsmodel til at køre på samme måde som de „globale“ klubber; men samtidig udkonkurrerer de mange internationale tilhængere de lokale i kampen om billetter og udtørrer dermed klubbens forankring i lokal-samfundet.

Denne spænding mellem klub og lokalt tilhængerbagland er i mange tilfælde mere markant end spændingen mellem store og små klubber. Fra slutningen af 1980'erne er der fremvokset en kritisk stemme over for kommercialiseringen og globaliseringen. Da udviklingen begyndte lige før internettet slog igennem, tog

---

49 <https://blueswall.co.uk/index.php> (Besøgt 11/06 2017).

50 <http://www.arsenal.com/armourysquare/armoury-square-the-story> (Besøgt 11/06 2017).

den form af små tilhængerproducerede magasiner, der blev solgt på gadehjørner uden for stadion på kampdage, de såkaldte „fanzines“. Stemmerne i disse fanzines er ofte prægede af nostalgi omkring fodboldens „gyldne tid“ i 1960’erne og 1970’erne, de årtier hvor forfatternes egen fodboldidentitet blev til. Men i deres søgen efter en autentisk fodboldkultur tiltrækker de også politisk bevidste fra venstrefløj. Et hyppigt forekommende slogan er: „Supporters, not customers“.⁵¹

Russell taler om, at der i kampen om at vise, at man er en ægte, autentisk tilhænger er opstået en form for „hyperfan“.⁵² Og den tyske sociolog Markvordt Herzog taler i forlængelse heraf om, at tilhængere i bestræbelserne på at være ægte ikke bare lader fodboldidentiteten udstrække sig i hele livet, men søger at strække den udover. Forældre lader deres børn opskrive som medlemmer, inden de bliver født. Og stadig flere søger at få deres jordiske rester smeltet sammen med klubben gennem askespredning og lignende. Han mener derfor, at man nu kan tale om „the eternal fan“.⁵³

Det er karakteristisk, at Manchester City er den eneste af de seks største og rigeste klubber i engelsk fodbold, der har en mindehave – til gengæld har fire af de andre storklubber et museum. Og Citys have stammer fra tiden før millionerne fra De Forenede Arabiske Emirater blev sat ind på at løfte klubben op i denne gruppe. Haven var et tilhængerinitiativ, der blev accepteret af klubben, som på det tidspunkt kæmpede for økonomisk overlevelse. Manchester United har stadig en praksis med askespredning ved siden af banen, men forsøger at undgå omtale af den. Klubkapellan John Boyers har foreslået anlæggelse af en mindehave ved stadion, men ideen er blevet afvist af frygt for, at askespredning vil blive en ny målestok for autenticitet, og at haven, i lyset af at klubben hævder at have over 600 millioner fans på verdensplan, vil få sprængt sine rammer. I forbindelse med at Liverpool i 2014 meddelte „scattering-ashes.co.uk“, at man ikke længere tillod askespredning, tilføjede man „there are plans to open a memorial garden but no firm date as at this time“. Men ved en stadionombygning 2016 blev den ikke medtaget, og en talsmand fra klubben har telefonisk bekræftet, at alle planer er opgivet, da man frygter ikke at kunne håndtere efterspørgslen.⁵⁴

Sat på spidsen vil mindehaver uden for stadion hos disse globalbrand-klubber enten blive den afgørende lakmusprøve, der sorterer de internationale tilhængere fra de „ægte“ lokale. Eller også vil de blive endnu en ingrediens i det forestillede fællesskab og dermed åbne for en uoverskuelig syndflod af henvendelser. Det er derfor meget naturligt, at de første mindehaver opstod hos klubber med en rela-

---

51 Poulton 2013, Brown 2010. Se også King 2002 om udviklingen af henholdsvis forbrugere og kritiske fans.

52 Russell 2006, s. 15.

53 Hertzog 2011, s. 163.

54 <https://www.scattering-ashes.co.uk/help-advice/law/football-clubs/> (Besøgt 11/06 2017). Telefonsamtale med talsmand fra klubben, 22. maj 2017.

Den anonyme askeplads. Charlton Athletic, The Valley, grundlagt 1999.

Foto: Hans Henrik Appel.

tivt lokal tilhængerskare. Og i to af klubberne skete det efter en mobilisering af tilhængerne i kamp for klubbens overlevelse.

Hos Charlton fik en kombination af økonomiske problemer, nye stadionkrav i kølvandet på branden i Bradford 1985 og en strid med en tidligere ejer om ejendomsretten til arealerne ved stadion klubbens ledelse til at forlade stadionet The Valley i efteråret 1985 og i stedet leje sig ind hos Crystal Palace.⁵⁵ Charlton-tilhængerne mobiliserede en massiv kampagne for at vende tilbage til deres „hjem“, og til sidst lykkedes det at få en ny bestyrelse til at søge tilbage til The Valley. Men kampen var ikke slut. Taylor-rapporten stillede endnu skrappe krav til stadionsikkerhed. Et forslag til ombygning af stadion blev forkastet af byrådet, der allerede havde planer for anvendelse af stadiongrunden til socialt boligbyggeri. Charlton-tilhængerne stiftede derfor et parti til næste lokalvalg, „The Valley“, og med 14% af stemmerne fik de væltet Labours borgmester. En ny stadionplan blev godkendt, men der manglede penge til at gennemføre den. Atter mobiliserede Charlton-tilhængerne deres ressourcer og sikrede hjemkomsten.

I Sharpes undersøgelse af askespredning i 2001 lød svaret fra Charlton, at i landflygtighedstiden kørte begravelsesprocessionerne som regel rundt om „the Valley“.⁵⁶ Nu kunne de tilbyde tilhængerne at få deres aske spredt i mindehaven. Der var ifølge Charltons museumsbestyrer Mick Everett ikke en direkte sam-

55 Maguire, 2005.

56 Sharpe 2001, s. 11.

menhæng mellem tilhængerens kamp for stadion og etableringen af mindehaven hos Charlton. Men kampen cementerede stadion som lokalt samlingspunkt, og antallet af henvendelser om at få asken spredt på banen steg voldsomt. Hvorefter man i samarbejde med klubkapellanen udviklede planen for en mindehave, der adskiller sig fra de fleste andre ved at ligge inde på selve stadion med udsyn over banen.⁵⁷

Som eksempel på hvor identitetsskabende mindehaven på The Valley er blevet, fortæller Charltons klubkapellan Matt Baker, at for nylig bragte en søn begge sine forældres aske med sig fra Australien for at lade den sprede i klubbens mindehave. De kom fra Charlton, men var emigreret for mange år siden. I en verden, hvor alt bliver stadig mere flygtigt, er fodboldklubben ofte det eneste, der giver kontinuitet livet igennem. Fodboldmenigheden bliver man i – selvom man flytter til Australien. Når man flytter til et andet land, skifter man den kirkelige menighed ud, ligesom man udskifter nabolag og arbejdsplads.

Northamptons mindehave vidner i endnu højere grad om en stærk mobilisering af klubbens tilhængere. Haven er knyttet til Walther Tull-monumentet uden for klubbens nye stadion, Sixfields. Det er ikke en statue, men et mindesmærke, rejst af klubbens tilhængere i samarbejde med kommunen.⁵⁸ Walter Tull blev i 1909 den anden sorte spiller i engelsk fodbold. Nok så bemærkelsesværdigt blev han under 1. verdenskrig den første sorte officer i den britiske hær. Tull spillede 111 kampe for Northampton over fire år inden krigen.

Det var Northamptons tilhængere, der tog initiativ til opførelsen af monumentet. Da klubben var i alvorlige økonomiske problemer i 1992, dannede 600 tilhængere Northampton Supporters Trust. Formålet var dels at skaffe penge til at redde klubben, dels at sikre tilhængerne indflydelse på, hvordan klubben blev drevet fremover. Operationen lykkedes. Klubben blev reddet i et samarbejde mellem tilhængere, kommune og klub og flyttede til Sixfields i 1994. Undervejs fik tilhængerne to poster i bestyrelsen.

Efter den vellykkede overlevelseskamp rejste tilhængerne en lokal afdeling af kampagnen „Let’s Kick Racism out of Football“, og Northampton blev under stor medie- og politisk bevågenhed den første engelske fodboldklub til at vedtage en „equal opportunity“-politik i 1997. „The Walter Tull Memorial and Garden of Rest“ blev rejst som monument for kampen mod racisme – og indirekte for tilhængerens stemme i fodboldklubben.

Oprettelsen af mindehaverne i Northampton og hos Charlton skete 1999, samme år som det britiske regeringsparti Labour tog initiativ til organisationen „Supporters Direct“, der skulle hjælpe tilhængerens stemme med at blive hørt og udgøre et modstykke til den kommercielle bølge, der var skyllet ind over fodbol-

---

57 Email fra og møde med Mick Everett, april-maj 2017.

58 Lomax 2001.

Mindesmærkehaven. Heart of Midlothian, Tynecastle, grundlagt 2015.

Foto: Hans Henrik Appel.

den siden etableringen af Premier League under de konservative.⁵⁹ Selvom – eller måske snarere pga. – haverne i Northampton og Charlton i hvert fald delvis er tilhængerskabte, er der ingen synlige markeringer af navne. De er begge anonyme askepladser – bortset fra hyldesten til Walter Tull i Northampton.

En tilsvarende stærk tilhængermobilisering indgår også i de fleste mindehaver oprettet i dette tiår. Det er som regel tilhængersammenslutninger, der er drivkraften med klubbens accept. De fleste af de nye haver er prægede af erindringsvendingen og har karakter af mindesmærkehaver. Heart of Midlothian i Edinburgh åbnede i november 2015 en mindehave som næsten har karakter af krigsmonument. Over indgangen står en stor bronzestatue af en skotsk soldat fra første verdenskrig; i den kapelagtige mindestue hænger et kunstværk bygget over et kort over Somme; og på mindebænke og plaketter er der inskriptioner om klubbens spillere, der faldt i krigen.

Haven er samtidig en markering af en mobilisering af klubbens tilhængere i 2014, da den var ved at gå konkurs. En forretningskvinde, Anne Budge, har sat sine penge i klubben, indtil tilhængerne har rejst nok penge til at overtage den. Revitaliseringen af klubben er blevet markeret med både mindehaven og et museum – og over haven proklamerer en planche, at tilhængerne ER klubben. Mindehaven, der ligger under den ene tribune inde på stadion, er ikke beregnet til at sprede aske, selvom askespredning uofficielt finder sted. Kernen er opsæt-

59 Hamill 2001, s. 1ff.

ningen af hjerteformede mindeplader i stål, side om side. Der er plads til 8.000 tidligere spillere såvel som tilhængere, blandet mellem hinanden. Mængden af snorlige, ens mindeplader understreger indtrykket af krigsmindeplads. Men går man tæt nok på og læser indskrifterne, kan man finde individer, der alligevel formår at skille sig ud: „In memory of Dave. He loved the Pub. He loved Heart of Midlothian. He tolerated his family.“ Pladerne koster £215. Når mindehaven er fuld, vil Hearts tilhængerne i et sidste offer have skaffet endnu £1,7 millioner til klubbens overlevelse.⁶⁰

I forbindelse med at Ariès beskriver det 20. århundredes krigskirkegårde og -monumenter, betegner han det 20. århundredes dødskult som „en af patriotismens former eller udtryksformer ... Uden et sådant monument kan man ikke fejre Sejren.“⁶¹ Navnlig mindesmærke-mindehaverne fremstår ofte som identitetsskabende markeringer af klubpatriotisme iblandet deltagelse og ofre under verdenskrigene. Rækkerne af navneplader gør klubberne til mere end forretninger.

Konklusion

Umiddelbart bekræfter fremvæksten af mindehaver og den nye historiebrug ved engelske fodboldstadions Michael Hviid Jacobsens skitserede billede af „den spektakulære død“. Faste mindedage, mindesmærker, sorgritualer med sørgebind mv. og mindehavers afgrænsede rum giver døden en plads som „spectacle“ ved fodbolden. Samtidig er klubbernes samarbejder med bedemænd og tilbud om forskellige begravelsespakker et markant udtryk for kommercialiseringen af døden.

I og med at klubkapellaner i højere grad end klubberne selv har kunnet/villet berette om tilblivelsen af mindehaverne, er deres rolle muligvis blevet mere central i denne undersøgelses redegørelse for udviklingen, end den i virkeligheden har været. Men man kan i deres indsats se en genritualisering af døden som modtræk til kirkens og kirkegårdens vigende betydning. Og valget af fodboldklubben som sidste hvilested er et udtryk for Anne-Louise Sommers „valgslægtskaber“, ligesom individualiserede haver som The Hawthorns viser en offentlig udstilling af intimsfæren.

Udflytningen eller ombygningen af de gamle stadions er i de fleste tilfælde et centralt omdrejningspunkt for udviklingen. For tilhængerne er det vigtigt at genplante identitetsrødder, og for klubberne er det vigtigt at udvise en etisk håndtering af dette. En etik, der dog ind imellem støder sammen med kommercialiseringen, men som også i tilfælde som Hearts kan arbejde sammen med den.

---

60 <https://heartsmemorialgarden.co.uk/> (Besøgt 11/06 2017).

61 Ariès 1986, s. 53.

Men når udflytning/ombygning er et sådant omdrejningspunkt, skyldes det bl.a. netop, at tilhængere tidligere har fået deres aske spredt på banerne og været med til at give dem en særlig status. Væksten i antallet af askespredninger omkring 1990 er derfor et andet hovedomdrejningspunkt. I et overordnet perspektiv er det nærliggende at se denne vækst i sammenhæng med de store dødsulykker, der ramte fodbolden i de forudgående fem år; og som med den store medieeksponering skabte en rituel sorgkultur omkring fodbolden. Overgangen til mindehaver skete i første omgang primært i Sydøstlondon-klubber, der både havde en meget stærk lokal opbakning og var ramt/truet af udflytning og ombygning. Og i anden omgang i klubber, der skulle flytte identiteten med til en ny lokalitet.

Døds-kulturen ved fodboldstadions handler således i høj grad om identitet, ejerskab og stedlig tilknytning. Den bæres primært af stærke lokalsamfund, der ser fodboldklubben som tilværelsens måske eneste konstante enhed; og den næres af klubbernes søgen efter stadig flere kommercialiseringsmuligheder og etablering af forestillede klubfællesskaber. Men den markerer samtidig grænserne for, hvor langt kommercialisering og forestillede fællesskaber kan gå. Den giver de døde et krav på ejerskab, der sætter etiske grænser for, hvordan nye ejere og investorer kan forvalte klubbens kulturarv. Håndteringen af den spektakulære døds-kultur er blevet et af de felter, hvor forskellige interesser i klubberne mødes og brydes.

Litteratur

- Allan, Ian 2010: *Football Grounds – Then and Now*. Fifth Edition.
- Appel, Hans Henrik 2014: „'Proper museum' or branding platform? Club museums in England“. *Soccer and Society*. Vol. 2015, issue 2-3, s. 294-306. DOI: 10.1080/14660970.2014.961376.
- Ariès, Phillipe 1986 (1975): *Dødens historie i Vesten*. Fra middelalderen til nutiden. Århus.
- Boyers, John 2016: „Sports Chaplaincy in the United Kingdom“. Parker, Andrew; Watson; Nick J. og White, John B. (red): *Sports Chaplaincy: Trends, Issues and Debates*. Routledge, s. 20-31. DOI: 10.4324/9781315610450.
- Bradford, Tim 2006: *When Saturday Comes*. The Half Decent Football Book. Penguin.
- Brown, Adam 2010: „'Coming Home': The Stadium, Locality and Community at FC United of Manchester“. Frank, Sybille og Steets, Silke (red): *Stadium Worlds*. Football, space and the built environment. Routledge, s. 163-178. DOI: 10.4324/9780203848562.

- Coombs, Danielle Sarver og Osborne, Anne 2012: „A Case Study of Aston Villa Football Club“. *Journal of Public Relations Research* 24:3, 201-221. DOI: 10.1080/1062726X.2012.671985.
- Davies, Douglas J. og Mates, Lewis H. (red) 2005: *Encyclopedia of Cremation*. Ashgate. DOI: 10.4324/9781315579504.
- Edensor, Tim og Millington, Steve 2010: „Going to the Match: The Transformation of the Match-day Routine at Manchester City F.C.“. Frank, Sybille og Steets, Silke (red): *Stadium Worlds*. Football, space and the built environment. Routledge, s. 146-162. DOI: 10.4324/9780203848562.
- Fletcher, Martin 2015: 56. *The Story of the Bradford Fire*. Bloomsbury.
- Hamil, Sean; Michie, Jonathan; Oughton, Christine; Mangan, J.A.; Majumbar, Boria og Warby, Steven (red) 2001: *The Changing Face of the Football Business*. Supporters Direct. London. DOI: 10.4324/9781315038704.
- Herzog, Markwart 2011: „Wahre Leidenschaft kennt keinen Abpiff“: Postmortale Inszenierung, Memorialisierung und Verewigung in Fangemeinschaften des Vereinfussballs“. Gross, Dominik; Tag, Brigitte og Schweikardt, Christoph (red): *Who wants to live forever? Postmoderne Formen des Weiterwirkens nach dem Tod*. Frankfurt, s. 163-188.
- Herzog, Markwardt 2015: „Rituals and Practices of Memorial Culture in Football“. Pyta, Wolfram og Havemann, Nils (red); *European Football and Collective Memory*. London, s. 185-204. DOI: 10.1057/9781137450159.0014.
- Inglis, Simon 1996: *Football Grounds of Britain*. London.
- Jacobsen, Michael Hviid 2005: „Spontan sorg og impromptu-minde­mærker: nye minde­højtider og midlertidige minde­steder i en flydende modernitet“. *Kirke­gårds­kultur* 2005, s. 60-76.
- Jacobsen, Michael Hviid 2009: „Den femte fase – med Phillippe Ariès ind i det 21. århundrede“. Gustavsson, Anders (red.) 2009: *Döden speglad i aktuell kulturforskning*. Uppsala. S. 13-40.
- Jacobsen, Michael Hviid 2016: „'Spectacular Death': Proposing a New Fifth Phase to Philip Ariès's Admirable History of Death“. *Humanities*, Vol. 5, nr. 2, s. 1-20. DOI 10.3390/h5020019.
- Jacobsen, Michael Hviid 2017: „Døds­kultur, sorg­kultur og minde­kultur – dødens domæne i en dansk kultur- og sam­tid­skontekst“. Andersen, Pernille Tanggaard og Jacobsen, Michael Hviid (red): *Kultursociologi og kultur­analyse*. Hans Reitzels Forlag. S.553-587.
- Kear, Adrian og Steinberg, Deborah Lynn (red) 2002: *Mourning Diana*. Nation, Culture and the Performing of Grief. London.
- Kech, Clemens 2015; „Heysel and its Symbolic Value in Europe's Collective Memory“. Pyta, Wolfram og Havemann, Nils (red); *European Football and Collective Memory*. London, 2. 152-170. DOI: 10.1057/9781137450159_9.

- King, Anthony 2002: *The End of the Terraces*. The Transformation of English Football in the 1990s. Leicester.
- King, Anthony 2010: „The New European Stadium“. Frank, Sybille og Steets, Silke (red): *Stadium Worlds*. Football, space and the built environment. Routledge, s. 19-35. DOI: 10.4324/9780203848562.
- Lomax, Brian 2001: „How Democracy Saved Northampton Town F.C.“. Hamil, Sean; Michie, Jonathan; Oughton, Christine; Mangan, J.A.; Majumbar, Boria og Warby, Steven (red) 2001: *The Changing Face of the Football Business*. Supporters Direct. London s. 102-110. DOI: 10.4324/9781315038704.
- Maguire, Joseph og Possamai, Catherine 2005: „Back to the Valley“. Local responses to the changing culture of football“. Maguire, Joseph (red.): *Power and Global Sport: Zones of Prestige, Emulation and Resistance*. S. 41-60. DOI 10.4324/9780203098998.
- McGuinness, Mike 2012: „The Canonisation of Common People: Memorialisation and Commemoration in Football“. Hills, Jeffrey; Moore, Kevin og Wood, Jason: *Sport, History and Heritage*. Boydell, s. 211-222.
- Mellor, Gavin 2004: „'We hate the Manchester Club like poison': the Munich disaster and the socio-historical development of Manchester United as a loathed football club“. Andrews, David: *Manchester United. A Thematic Study*. Routledge, s. 28-42. DOI: 10.4324/9780203412978.
- Poulton, George 2013: „*FC United of Manchester: Community and Politics amongst English Football Fans*“. A thesis submitted to The University of Manchester for the degree of PhD in Social Anthropology in the Faculty of Humanities.
- Russell, Dave 2006: „'We All Agree, Name the Stand after Shankly': Cultures of Commemoration in Late Twentieth-century English Football Culture“. *Sport in History*, Vol. 26, No. 1, April 2006, s. 1-25. DOI: 10.1080/17460260600659244.
- Sharpe, Graham 2001: *The Final Whistle*. Midfield farewells, sudden deaths and other strange but true passings from football history. London.
- Sommer, Anne-Louise 2003: *De dødes haver*. Den moderne storbykirkegård. Syddansk Universitetsforlag.
- Sommer, Anne-Louise 2009: „Det flygtige og det flydende – tendenser i dansk kirkegårdskultur“. Gustavsson, Anders (red.) 2009: *Döden speglad i aktuell kulturforskning*. Uppsala. S. 181-198.
- Stride, Chris; Wilson, John P. og Thomas, Ffion 2013: „Honouring heroes by branding in bronze: theorizing the UK's football statuary“. *Sport in Society* 2013, vol. 16. No 6, s. 749-771. DOI: 10.1080/17430437.2012.753527.

Websteder

Armoury Square – The Story, <http://www.arsenal.com/armourysquare/armoury-square-the-story> (Besøgt 11. juni 2017).

Blues Wall, <https://blueswall.co.uk/index.php> (Besøgt 11. juni 2017).

Come on the Tigers: Hull City FCs policy on scattering ashes at the KC Stadium, <https://www.scattering-ashes.co.uk/places/hull-city-fc-policy-kc-stadium/> (Besøgt 11. juni 2017).

Dad Tribute West Bromwich Albion colours, http://www.rosesfloristsonline.com/flowers/Dad_Tribute_West_Bromwich_Albion_colours.aspx (Besøgt 11. juni 2017).

Disgust at Albion's memorial garden, <http://www.birminghampost.co.uk/news/local-news/disgust-at-albions-memorial-garden-3994178> (Besøgt 11. juni 2017).

(Don't) scatter my ashes on Snowdon, <http://www.walesonline.co.uk/news/wales-news/dont-scatter-ashes-snowdon-2359993> (Besøgt 11. juni 2017).

Football Clubs – Scattering Ashes, <https://www.scattering-ashes.co.uk/help-advice/law/football-clubs/> (Besøgt 11. juni 2017).

Garden of Remembrance Dedicated, <http://www.evertonfc.com/news/2004/11/14/garden-of-remembrance-dedicated> (Besøgt 11. juni 2017).

Hearts Memorial Garden, <https://heartsmemorialgarden.co.uk/> (Besøgt 11. juni 2017).

Hillsborough Independent Panel, The Report, <http://hillsborough.independent.gov.uk/report/index.html> (Besøgt 11. juni 2017).

Memorial Services, <https://www.rovers.co.uk/fans/memorial-services/> (Besøgt 11. juni 2017).

Non-Matchdays, <http://www.millwallcommercial.co.uk/non-matchday-hospitality/> (Besøgt 11. juni 2017).

Queens Park Rangers a prince among clubs, <https://www.scattering-ashes.co.uk/places/queens-park-rangers-ashes-policy/> (Besøgt 11. juni 2017).

Stadium to cater for fans' ashes, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/wales/south_east/7619133.stm (Besøgt 11. juni 2017).

The unseen work of football ground staff, who ensure the grass is always greener, <https://www.theguardian.com/football/the-agony-and-the-ecstasy/2016/jul/08/football-ground-staff-grass-euro-2016-premier-league> (Besøgt 11. juni 2017).

Wakes, http://www.liberty-stadium.com/events_venue_wakes.php (Besøgt 11. juni 2017).

West Ham United statement, <https://www.whufc.com/news/articles/2016/july/01-july/west-ham-united-statement> (Besøgt 11. juni 2017).

English Summary

Scattering of ashes, memorial gardens and the transformation of British football

During the 20th century, scattering of ashes on football pitches gradually became more widespread in Great Britain, but after 1990 it increased dramatically. The increasing demand led to most clubs stopping the practice, but since 1994 a growing number of clubs have established memorial gardens by their stadium instead. This development coincides with the emergence of a new death culture at the end of the 20th century, which has been termed “The spectacular death” by Danish sociologist Michael Hviid Andersen. In contrast to the “forbidden death” of the previous decades, death and mourning is becoming a spectacle and is even commercialized, according to Andersen. Structural developments within the game of football – as well as a number of fatal stadium disasters – seem to have been instrumental in the development of a new memorial and death culture within football.

Old stadiums, where ashes of ancestors had been scattered, have been abandoned or rebuilt. New stadiums with a much more compartmentalized use of space have developed. On the one hand, the establishment of memorial gardens is in many cases connected with relocation or a threat to the very existence of the club. On the other hand, the big clubs with global fan bases seem reluctant to establish gardens, fearing that fans from all over the world will send their ashes to prove their authenticity as fans. Even though most gardens can be interpreted as the fans’ claim to eternal ownership of their club, as well as protests against the club owners and economic exploitation of the fans, many clubs offer commercial funeral packages and memorial plaques. The “spectacular death” culture within football is contested ground.